

Свідчення античних авторів про даків

Населення Карпато – Дунайського ареалу на зламі I тис. н.е. представляли фракійці, кельти, германці, сармати та іллірійці. У цьому різноетнічному калейдоскопі виділяються північнофракійські племена даків, які визначали політичний розвиток Карпатських земель I ст. до н.е. – початку II ст. н.е. Протягом указанного часу вони проводили агресивні зовнішньополітичні дії проти гетів, кельтських племен бойїв і таврисків, мешканців міст – полісів Західного та Північно – Західного Причорномор'я, іллірійців на правобережжі р. Дунаю, населення римських провінцій Македонії та Мезії, сарматських племен язигів і роксолан. У військовій історії доримських даків також відомі захисні кампанії проти сарматів і римлян (Прохненко, 2001а, с.6-20). Така зовнішньополітична активність даків і, зокрема, напади на провінції Риму зумовили підвищену цікавість до них в античних літературних джерелах.

Перша згадка етноніму “даки” зустрічається в “Записках про Галльську війну” (VI, 25) Гая Юлія Цезаря (102 – 44 рр. до н.е.). Даки локалізовані на схід від р. Дунаю біля Геркінського лісу. У вищезгаданій шостій книзі відображені події 53 р. до н.е., тобто відбиті реалії середини I ст. до н.е. Глава 25 була вставлена пізніше (Покровский, 1991, с.183), на основі чого згадка даків саме Цезарем може бути підданою сумніву. Незважаючи на це, римський диктатор знав північнофракійців під даним етнонімом, про що свідчить його заповіт.

Інтерес античної традиції до даків посилюється у другій половині I ст. до н.е. із-за їх набігів на римську провінцію Македонію та грецькі міста – поліси Північного та Північно – Західного Причорномор'я (Никулиць, 1987, с.4; Потынга, 1997, с.182). Епіграфіка Месембрії та Том свідчить про війни цих полісів із гетським царем Біребістою (Бурібістою) (Граков, 1939, с.250). Надпис із Діонісополіса (Декрет у шану Акорніона), який датується 48 р. до н.е., розповідає, що “цар Біребіста став першим і найвеличнішим із царів фракійських, заволодів усією країною по обидва боки Дунаю і вів переговори з Помпеем через посередництво Акорніона” (Граков, 1939, с.251-252). Цар Біребіста (Бурібіста) стояв на чолі даків, про що свідчить місцезрощування центру утвореного ним політичного об'єднання всередині Карпатської дуги. Заміна етноназви “даки” на “гети” пояснюється тим, що північнофракійців в античних джерелах при описі часто називали за старою традицією гетами. Як видно з вищенаведених епіграфічних пам'яток, таку назву використовували і мешканці грецьких

міст – полісів західного узбережжя Понту (Чорного моря), що проживали в оточенні гетського населення. Вони не шукали різниці між даками та гетами і переносили на весь етнічний масив назву тих племен, які були територіально більш близькими до них. Навіть на початку I ст. н.е. висланий з Риму в Томі імператором Октавіаном Августом Публій Овідій Насон (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.) описав небезпеку для томітів із-за Дунаю з боку даків як гетську. Він чув брязкіт гетської зброї (Латышев, 1948, Публій Овідій Насон, Печальные песни, V, 3), побоювався гетської загрози (Латышев, 1948, Публій Овідій Насон, Письма с Понта, I, 7-8) і знав небезпеку змашених отрутою гетських стріл (Латышев, 1948, Публій Овідій Насон, Ибис, 637).

В той самий час етнонім “даки” поступово закріплюється в античній традиції, характеризуючи всіх північних фракійців. Квінт Гораций Флакк (65 – 8 рр. до н.е.) цікавився чутками про даків (Латышев, 1948, Квинт Гораций Флакк, Сатиры, II, 6, 51-53), описав страх даків перед когортою (Латышев, 1948, Квинт Гораций Флакк, Оды, II, 20, 13) і надав свідчення з історії Дації, згадавши загибель війська дакійського Котісона (Латышев, 1948, Квинт Гораций Флакк, Оды, III, 8, 17).

Безсумнівно, переміщення культурного та політичного центру північнофракійців із нижніх течій Істра і Тіраса у Карпатську котловину відбилось у заміні загальної назви їх племен, введених в історіографію Геродотом (IV, 93) як гети на даків (Прохненко, 2001б, с.124). Етнонім даки необхідно вживати стосовно всього північнофракійського масиву I ст. до н.е. – IV ст. н.е. Для I ст. до н.е. вважаємо також придатною перехідну назву дако – гети, а не гети або гето – даки.

Про те, що даки представляли у I ст. до н.е. вагомий військовий сили, знаходимо свідчення в “Діяннях божественного Августа”. Імператор Октавіан Август (63 р. до н.е. – 14 р. н.е.) повідомляв про могутнє дакійське військо (Izvoare..., Faptele împăratului August, V, 30, 47) та необхідність союзу з північними фракійцями для закріплення свого панування (Izvoare..., Faptele împăratului August, V, 30, 49). Відбитком інтересу до даків з боку першого римського імператора і спробою локалізації дако - гетів була карта Марка Віпсанія Агрипи (63 р. до н.е. – 12 р. н.е.), яка знаходиться на стіні Porticus Vipsania (на Марсовому полі в Римі). Свідчення Агрипи носили офіційний характер і демонстрували політичні цілі Октавіана (Бандровський, 1992, с.7). Агрипою, за грецькою традицією Гесіода, визнавався поділ Дунаю на дві частини (верхня течія - Danubius, нижня - Hister) (Div., II; Dim., 14). Істр являвся підданним кордоном Дації, обширні розміри якої пояснювались бажанням Августа приєднати цю область до земель “всесвітнього римського панування”.

На сході кордоном Дакії була "пустеля сарматів", а на півночі - узбережжя океану (Dim., 14).

Страбон (63 р. до н.е. - 19 р. н.е.) у "Географії", роботу над якою він завершив біля 18 р. до н.е., дав чітку та реальну картину розміщення даків. Карпати поділялись ним на дві частини (Страбон, VII, 3, 1). Північно - західну, де проживали кельти - германські племена, він не знав і спирався на Агрипу. Земля гетів "спочатку вузька, простягається південним боком уздовж Істри, а протилежним - уздовж передгір'я Геркінського лісу", займає значну "частину самих гір" (Страбон, VII, 3, 1). Так описані ним кордони Дакії. Під час систематизації даних, отриманих із різних джерел, Страбон намагався використати зв'язок між місцезнаходженням племен і природними особливостями (річки, гори) (Бандровський, 1992, с.8). Західним кордоном Дакії він вважав р. Парис, тобто нижню течію сучасної р. Тиси (Страбон, VII, 6, 1; XI, 26). Справжньої довжини річки Страбон не знав (Бандровський, 1992, с.9-12) і тому притока р. Тиси - р. Муреш, яку за версією Геродота назвав Марис, впадає у нього в Данубіус (тобто верхній Дунай), тоді як Парис - в Істр (VII, 3, 13; VII, 5, 2). За р. Марис Страбон провів кордон між землями кельтів і даків (VII, 3, 13). Він відзначив, що даки живуть на захід від гетів, ближче до германців. Особливе зацікавлення викликає опис побуту (Страбон, VII, 3, 13), вірувань (XVI, 2, 39), характеру політичного управління (VII, 3, 5) і військової історії даків (VII, 5, 2). Страбон зобразив протистояння даків з очолюваними Крітасіром кельтськими племенами бойїв і теврисків (таврисків) (VII, 5, 2). Він знав про наміри Юлія Цезаря здійснити експедицію проти даків (Страбон, VII, 3, 5) і описав похід Марка Ліцинія Креса проти гетів (VII, 3, 11).

На початок I ст. н.е. Дакія була добре відомою для населення античного світу. Давні автори були обізнані з територією цих північнофракійських племен і їх історією. Зацікавлення дакійською проблемою не тільки не вщухало, але з кожним нападом на римські провінції Македонію і Мезію спалахувало з новою силою. Сенека (4 - 65 рр. н.е.) згадував, що постійно "із півночі Імперію турбували даки" (Izvoare..., Seneca, Probleme de istorie naturală, prefata 9). Дакійські трави знав військовий медик Клавдія Діоскорид (41 - 54 рр. н.е.) (Izvoare..., Dioscoride, Despre materia medicală, II, 117, 124, 126, 178, 180; III, 7, 1). Марк Анней Лукан (39 - 65 рр. н.е.) називав даків при перерахуванні народів, які утворювали загрозу на північному римському кордоні ще з I ст. до н.е. Він також передав слова Помпея, що даки асимілювали гетів (Латышев, 1948, Марк Анней Лукан, О гражданской войне десять книг, II, 45-55).

Співвідношення термінів "дак" і "гет" описав Гай Пліній Секунд (23 - 79 рр. н.е.). Він зобразив берегові місцевості на північ від Істру і стверджував, що ця територія була заселена гетами, яких римляни називали даками (Латышев, 1948, Гай Пліній Секунд, Естественная история, II, 80). Пліній Старший при описі сучасних йому подій зобразив протистояння даків з проникаючими у Тисо - Дунайський регіон сарматськими племенами (Латышев, 1948, Гай Пліній Секунд, Естественная история, II, 80), які витіснили даків у гори до витоків р. Патайс (р. Тиса). Він зауважив, що "у даків і сарматів навіть чоловіки розмальовують свої тіла" (Латышев, 1948, Гай Пліній Секунд, Естественная история, XXII, 2). Події, описані Плінієм Старшим, відображають реалії середини I ст. н.е. Дані про даків для своєї праці, яку він закінчив у 77 р. н.е., Пліній отримав на германському кордоні в 47 - 51 рр. н.е. (Мачинский, 1976, с.83).

Північнофракійська проблема так міцно ввійшла до життя античного світу, що навіть у сатирах згадувались події у Дакії. Ювенал (40 - біля 90 рр. н.е.) насміхався над невдалою експедицією Фуска, який "зберіг свої нутрощі для орла з Дакії та підготував війну на мрамуровому мастку" (Izvoare..., Juvenal, Satire, IV, 109 - 112). Схоласти Ювенала поясняли, що Фуск керував римським військом за часів Доміціана та помер у Дакії (Izvoare..., Scolii la satira, IV, 111).

Публій Паліній Стацій (40 - 96 рр. н.е.) назвав типову зброю народів, із якими боролись римляни та в їх складі гетів (даків), які "вправно й швидко направляли криві мечі" (Латышев, Публій Паліній Стацій, Ахиллеада, II, 130-134). Він також згадав об'єднання гетів і даків (Izvoare..., Statius, Silvele, I, 1, 25-27), суворих даків (III, 3, 115-118) і дакійську гору (III, 3, 167-171).

Описав зброю даків і дав їх локалізацію Тіберій Катій Сілій Італік (25 - 101 рр. н.е.). Він згадував "дака на воєвничому узбережжі гетської землі, який з радістю маже дротики прадідовою отрутою і несподівано кдає їх на узбережжі двоімного Істру" (Латышев, Тіберій Катій Сілій Італік, Пуническая война, I, 324-326).

Фронтін (помер у 103 р. н.е.) описав ворожість даків у відношенні до римлян (Izvoare..., Frontinus, Stratagemete, I, 104) і спільні дії скордисків (племена кельтів) із даками проти Мініція Руфа (II, 4, 3).

З 86 р. н.е. почалась доба війн із даками імператорів Доміціана і Траяна. Відповідно зростає актуальність дакійської проблеми. Марк Валерій Марціал (40/42 - 102/104 рр. н.е.) відзначив, що "Доміціан тричі збив підступні роги сарматського Істру і тричі вимив гетським снігом запітнілого коня, як переможець, він отримав ім'я від гіперборейського

світу" (Латышев, Марк Валерий Марциал, Книга епіграм, IX, 101). Марциал згадав і Діго (посланець Децебала до Риму у 89 р. н.е.), і отриману даками як ознаку залежності від Риму діадему (Латышев, Марк Валерий Марциал, Книга епіграм, V, 3, 1-6; VI, 10, 7-8).

Пліній Молодший (61 - 114 рр. н.е.) подав події війни Траяна з даками (Izvoare..., Pliniu cel tinar, Scrisori în nouă cărți (Листи у двох книгах), VI, 31, 8) і згадав подарунки від Децебала імператору (Scrisori către Trajan (Лист до Траяна), 74). Він відзначив лук і стріли як зброю даків, але зауважив, що для римлян не так страшна зброя, як суворий клімат фракійської території (Латышев, Пліній Младший, Императору Траяну, 1).

Про війну між Траяном і Децебалом писав Крітон (медик Траяна в дакійських війнах 101 - 106 рр. н.е.) (Izvoare..., Criton, Geticele, 1). Він дав короткі спогади про першу дакійську кампанію.

Зацікавлення викликають свідчення римського військового архітектора Аполлодора Дамаського, який під час дакійської кампанії Траяна звів міст через р. Дунай в одному з найскладніших місць біля Залізної Брами. Він знав військово-зодчество даків і на цих даних написав роботу "Поліоркетика" (Мистецтво облоги міст), де подав методи протидії мішним дакійським мурам (Аполлодор, Полиоркетика, 157-158).

На жаль до нас не дійшла праця самого імператора Траяна (53 - 117 рр. н.е.) про війни в Дакії. Відомий лише уривок із першої книги: "Звідти я пішов на Берзовій, а потім на Аріріс (сучасні Вімінакіум і Тібіскум)" (Izvoare..., Războaiele cu Dacia, Priscian, VI, 13).

Підкорення даків і утворення на їх території у 107 р. н.е. провінції Дакії спонукало античних авторів до подальшого вивчення історії цих північнофракійських племен. Діон Хрїзостом (40-120 рр. н.е.) розповів про знищення гетами (даками) Ольвії (Izvoare..., Dion Chrysostomos, Or., 36, 15) і згадав мечі та списи як зброю даків у війні з імператором Траяном (Discursuri, XII, 16).

Плутарх (46 - 120 рр. н.е.) звернувся до історії даків I ст. до н.е. та частково заповнив лауну в назвах вождів, які керували даками після Буребісти. Він згадав Дікомеша (Плутарх, Избранные жизнеописания, Антоний, 63).

Дакійську проблему не обійшов і останній великий римський історик Корнелій Тацит (55 - 120 рр. н.е.). Він повідомив, що між Сарматією і Германією знаходилась смуга "страху", а між Германією і даками лежали гори (Тацит Корнелій, Германия, I). З історичних подій відзначимо описане й проаналізоване Тацитом вторгнення даків і сарматів у Мезію 69 р. н.е. (История, III, 46). Більша частина даних Тацита з етногеографії

Сиропа була отримана римлянами наприкінці 50 - 60 рр. н.е. Ці свідчення пошкоджувались до 98 р. н.е., коли була завершена "Германія" (Мачинский, 1976, с.86).

Фрагментарно збереженою дійшла до нас праця Флора (писав у часи Траяна й Адріана (98 - 138 рр. н.е.)). Він описав мезів, фраків, сарматів і германців як сусідів даків, а відносно самих даків конкретизував, що вони до тір прив'язані (Izvoare..., Florus, Războiul cu Antoniu și Cleopatra, II, 21, 3). Флор описав набіги дакійців на чолі з царем Котісоном на південне узбережжя р. Дунаю (29 р. до н.е.) і каральний похід проти них легата Панонії Лентула вглиб Дакії вздовж р. Марош. Історик відзначив, що цією військовою кампанією даки не були переможені, а лише відалені (Izvoare..., Florus, Războiul cu Antoniu și Cleopatra, VI, 28).

У часи Траяна та Адріана писав Луцій Ампелій, який перерахував перемоги римлян. Він склав список народів, яких "не вдалося перемогти під керівництвом Цезаря" і не останнє місце тут посіли даки, перераховані поряд із парфянами. Півтора сторіччя практично безвідповідних нападів даків на території римських провінцій Луцій Ампелій пояснив тим, що "доля зберігала ці племена для триумфу імператора Траяна" (Латышев, Луцій Ампелій, Памятная книга, XXXVII, 5).

В описі населення землі Діонісії (часи Адріана) згадав даків поряд із германцями, сарматами, гетами, бастарнами й аланами (Izvoare..., Dionisia, Descrierea raminului, 305).

Важливі свідчення з історії Дакії містяться в праці Гая Светонія Транквіла (70 - 150 рр. н.е.) "Життя дванадцяти цезарів". Він писав, що у плані Юлія Цезаря входило "приборкання вдершихся у Фракію та Понт дакійців" (Божественный Юлий, 44, 3). Подібні плани обмірковував і Октавіан Август після підкорення Іспанії (Божественный Август, 8, 2), але він, на відміну від Цезаря, "поклав край набігам дакійців, знищив трьох вождів даків із величезним військом" (Божественный Август, 21, 1). Светоній згадав і слова Марка Антонія, "що спочатку Юлія була заручена з його сином Антонієм, а потім - із гетським (дакійським) царем Котісоном (Котісом), і тоді сам Октавій за це просив собі за жінку царську доньку" (Божественный Август, 63, 2). Напад на Мезію сумісними зусиллями даків і сарматів також знайшов відображення у Светонія (Тиберий, 41). Описані і два походи Доміціана проти даків, які "у перший раз розбили консуляра Опція Сабіна, а в другий - начальника преторіанців Корнелія Фуска, що очолював військо у війні проти них" і те, що "після тапеклих баталій Доміціан святкував подвійний триумф над хатами та дакійцями" (Доміціан, 6, 1).

Кампанія імператора Траяна знайшла відображення в праці Аріана

(95 – 175 pp. n.e.), який описав події війни з даками у 102 р. н.е. (Izvoare Parția, Suidas, II).

В історії Риму Апіан (100 – 161 pp. n.e.) згадав даків біля р. Істр (Izvoare..., Arian, Istoria Romană, prefața 4, 15), але така локалізація даків не була дивиною на той час, тому що в наслідок кампаній Доміціана ця Траяна територія Дакиї була відома, добре вивчені її природні багатства і тут була організована провінція Дакия. Тому, як вимога часу, з'явився детальний опис дакійської території ("Географія") Клавдія Птолемея (бл.100 - бл.170 pp. n.e.). Ця праця, написана біля 160 р. н.е. на основі твору Маріноса Тірського (перша третина II ст. н.е.), була найповнішим описом серед античних джерел локалізації даків (Бандровський, 1992, с.14-16). Птолемея наніс на карту всі відомі йому дакійські дави (дава - економічні, політичні, культурні й релігійні центри) і вирахував географічні координати для столиці Дакиї – Сармізегетази (Izvoare..., Ptolemeu).

Рання історія даків відображена у Помпея Трога (перша половина I ст. н.е.), праця якого збереглась у скороченні Юстина (II ст. н.е.). В епітомі Юстин описав життя даків під керівництвом Орола та Рубобоста і вирішив питання генези даків як нащадків (молодої гілки) гетів (XXXII, 3, 16).

На зламі III ст. н.е. з'явилась робота Діо Кассія (155 – 229 pp. n.e.), який був військовим і політичним діячем Верхньої Панонії. Він найдетальніше зі всіх античних авторів описав історію дакійської держави, особливу увагу приділив дакійським війнам імператора Траяна (Izvoare..., Cassius Dio).

Наступні роботи античних авторів з історії Дакиї I ст. до н.е. – початку II ст. н.е. віддалені від цих подій у часі. Це схолий до Горация Геленія Акрона (Латышев, Геленій Акрон, I, 35, 9) і псевдо – Акрона (середина III ст. н.е.) (Латышев, Псевдо Акрон, III, 18,8). Войовничість даків згадувалась Флавієм Вегетієм Ренатом (Краткое изложение военного дела, I, 20, написаний після 383 р. н.е., але до 450 р. н.е.). Вегетій також надав свідчення з військової справи противників даків – римлян (I, 12; II, 2; IV, 2-3, 10).

Про царя Децебала писав Секст Аврелій Віктор (народився у 361 р. н.е.) (Izvoare..., Sextus Aurelius Victor, Despre împărați, 13, 2), а Евтропій (IV ст. н.е.) згадав "дві даків проти Оптія Сабіна та Корнелія Фуска, об'єднано з великим військом" (Izvoare..., Eutropius, Scurtă istorie de la întemeierea Romei, VII, 23, 4), перемогу Траяна над даками і їх підкорення (Izvoare..., Eutropius, Scurtă istorie de la întemeierea Romei, VII, 2, 2).

Перекликається з роботою Евтропія праця Петра Патриція (500 – 565 pp. n.e.), в якій написано, що "Децебал, цар даків, у часи Доміціана

був війну з Фуском, але пізніше був розбитий Траяном, а його народ потрапив у рабство" (Izvoare..., Petrus Patricius, Istoria, 4). Дві Децебала в першій війні з Траяном описані й Анонімом (Izvoare..., Suidas, Lexicon, II, 322; IV, 669).

Серед античних авторів, які не жили в часи дакійської державності, які проявили неабияку обізнаність і ввели в науковий обіг нову інформацію про даків, виділяється готський історик Йордан. Він намагався зробити більш давньою історію готів і подав як їхні досягнення військові походи гетів (даків) у часи правління царя Бурбесті (Гетика, 70). Його свідчення про даків за глибиною й достовірністю описаних подій стоять на рівні праць Страбона та Діо Кассія. Йордан подав історію даків часів правління Бурбесті (Бурбесті), Діківея, Комосіка (Гетика, 39), відзначив зручне розміщення Дакиї, куди було важко пробратися противнику (Гетика, 74). Йордан також знав про вторгнення даків на чолі з Дорпанесом (Діурпанесом) у римські провінції, вбивство ними Оптія Сабіна та каральну експедицію Фуска (Гетика, 76-77).

Вищерозглянуті нами свідчення античних авторів з історії доримських даків стосуються насамперед військових дій північних фракційців. Грунтовні дані з внутрішньої історії даків подали лише Страбон і Йордан, а з територіальної локалізації – Агрипа, Страбон і Птолемей. Завдяки письмовим джерелам (свідчення античних авторів і епіграфічні дані) ми можемо встановити послідовність подій внутрішнього розвитку, зовнішньополітичних кампаній і вирішити питання локалізації даків. Специфіка античних джерел, а саме, певний суб'єктивізм у поданні історичних подій, зумовлюють необхідність при відтворенні насамперед військової історії даків проводити пересічний аналіз античної літературної традиції з даними римської скульптури (колона Траяна в Римі, трофей Траяна в Адамклісі), нумізматички та археології.

Prochnenko I.

Antic's literature tradition about the dacians (Summary)

This article deals about antic's literature tradition, which light the dacians tribes at the preroman period. The works of the roman, greeks and bithantic historics give for us important information about the war's events at the Dacia. We may inclue this literature information with the numizmatic, archeological and roman's sculpture materials. On this base we may speak about realy historic situation at the Carpatian region at the I century B.C. – start II century A.D.

Література

- Апплодор. Полноцветника // ВДИ. - 1940. - №3-4. - С.383-453.
- Бацировский О.Г. Свідчення античних авторів про Карпати (1 ст. до н.е. - IV ст. н.е.) // Carpatica - Карпатика. Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття. - Ужгород, 1992. - Вып.1. - С.7-20.
- Велесий Ренгт. Краткое изложение военного дела // ВДИ. - 1940. - №1. - С.231-293.
- Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии. Приложение // ВДИ. - 1939. - №3. - С.251-254).
- Исидор. О происхождении и девах гетов // Пер. Е.Ч.Скрябинской. - М., 1960. - 436 с.
- Лытнев В.В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. Приложение // ВДИ - 1948. - №2-3.
- Мавинский Д.А. К вопросу о территории обитания славян в I - IV веках // АСГЭ - 1976. - Вып.17. - С.82-100.
- Нахулинс И.Т. Северные фракционы в VI - I вв. до н.э. - Кишинев, 1987. - 270 с.
- Плутарх. Избранные жизнеописания. - М., 1987. - Т.1-П.
- Покровский М.М. Военное дело у римлян во времена Цезаря // Гай Юлий Цезарь. - М., 1991. - С.18-28.
- Пыльнига Э. Бугученское городище и оборонительная система дачно-гетских городов Двустровско-Карпатского региона в I тыс. до н.э. (VI-III вв. до н.э.) // V Міжзар. археол. конф. студ. та мол. вчених. Наукові матеріали. - К., 1997. - С.182-184.
- Прохненко І.А. Зовнішня політика даків (1 ст. до н.е. - поч. II ст. н.е.) // Carpatica - Карпатика. Актуальні проблеми політичного та етнокультурного розвитку Карпатського регіону в XIX - XX століттях. - Ужгород, 2001а. - Вып.10. - С.6-20.
- Прохненко І.А. Дакійське воїнськ І в. до н.е. - початок II в. н.е. // Carpatica - Карпатика. Давня історія України і суміжних регіонів. Кішівський збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Едуарда Альбертовича Балагурі. - Ужгород, 2001б. - Вып. 13. - С.124-128.
- Светоний Тришканді. Життя дванадцяти цезарей // Пер. М.Л.Гастарова. - Грозний, 1990. - 480 с.
- Страбон. Географік. - Л., 1964. - 940 с.
- Титус Кортиній. Аннали. Малые произведения. История. - СПб., 1993. - Т.1-П. - 736 с.
- Цезарь Гай Юлий. Записки Юлиуса Цезаря и его продолжателей о галльской войне. / Пер. М.М.Покровского. - М., 1991. - 188 с.
- Юстин. Эпистома сочинения Помпея Тропа // ВДИ. - 1954. - №2-4, 1955. - №1.
- Izvoare privind istoria României. - București, 1964. - 1- 791 p.